ڕۆشنبیر و بێدەنگی ... سمکۆ عەبدولکەریم

"ئەوەی بێدەنگی بەرهەمی دێنێ، هەر بێدەنگیش لەناوی دەبات" ...

زیاتر لە هۆکارێك لە دواوەی هەر بێدەنگییەك هەیە، جا ئەو بێدەنگییە، بێدەنگی مرۆڤێکی ئاسایی بێت یان رۆشنبیرێك بێ. زۆرجار ئەو بێدەنگییە دەرەنجامی ئەو دەنگە هەڵچوو و بەردەوامەی هەمووانە، کە دوای بێزار بوون لە زۆر گوتن، بێدەنگییەك دروست دەبێت. دەسەڵات پێی دڵخۆشە و ئێمەش بە پێچەوانەوە پێی دڵتەنگ.

هەن بێدەنگی بە نەبوونی ئازادی تێدەگەن، هەندێکیش بە ترسان، هەندێك بێدەنگی بە بێدەسەڵاتی و بەرهەمی کۆمەڵگایەکی مردوو لێکدەدەنەوە، هەندێکیش بە تێگەیشتن و رازی بوون بە هەمو شتێك، هەن پێیان وایە کە میللەت بێدەنگ بوو، ئەوە دەسەڵات بەبێ خەمی دەتوانێ بەردەوام مڵ بنێ. لەسەرووی هەموو ئەمانەشەوە تێگەیشتنێك هەیە کە پێی وایە لەو دیو هەر بێدەنگییەك ڕقێکی ئەستور هەیە و ڕۆژ دوای ڕۆژیش ئەو ڕقە ئەستورتر دەبێت، ئەگەر ئاوڕێك لەو بێدەنگییە نەدرێتەوە. سەرەنجام ئەوەی بە میللەتە بەدەنگەکان ناکرێ، بێدەنگەکان ئەنجامی دەدەن، بۆیە کاتی هاتووە بێدەنگییەکی سەرتاسەری دەست پێبکات، بێدەنگییەك دەسەڵات وا تێبگات ئەو میللەتە کەر و گایە و لە دەبەنگی خۆیدا خەوتووە. بۆ ئەوەی سەرنجام دەرکەوێ ئەوەی بێدەنگی بەرهەمی دێنێ، هەر بێدەنگی لەناوی دەبات.

بۆیە ئەگەر ئەو هاوکێشەیە بەم شێوەیە بێت، کە دیمکوکراتییەت یەکەمجار لە ئەقلی تاکەکاندا سەرهەڵدەدات و ئاشتیش لە گوێی مرۆڤەکاندا دروست دەبێت و کرداریش لە بنچینەدا لە روحی هاوڵاتیاندا هەڵدەقوڵێ، ئەوە گۆڕانکاریش یەکێکە لە ئەرکەکانی رۆشنبیران.
رەنگە بەیانی رۆشنبیرانی فەرەنسا لە ساڵی 1898، یەکەم و دیارترین و مێژوویترین هەڵوێست بێت کە ئامانجی پێکاوە، لە کاتێکدا دوای ئەو بەیانە رای گشتی فەرەنسا خرۆشا و هاتە دەنگ. دوای بێدەنگییەکی دوور و درێژ، بێدەنگی شکاند.
شکاندنی بێدەنگییەك لە پێناو ئازادیدا، لە پێناو هێنانە گۆڕی

ویژدانێکی خەوتوودا.

دادگاییکردن و سزادانی "دریفوس" ئەفسەری فەرەنسی، کە بە تاوانی سیخوڕیکردن بۆ وڵاتی ئەلمانیا تۆمەتبارکرابوو، رای گشتی فەرەنسای لە بەرامبەر ئەو تۆمەتەی درابووە پاڵ ئەو ئەفسەرە بەسەر دووبەرەی جیاواز دابەش کرد، بەرەی پشتیوانی و بەرەی دژ، بەرەی پشتیوانی لە لایەن رۆشنبیرانەوە نوێنەرایەتی دەکران و دژی بڕیارەکەی دادگا بوون، ڕۆشنبیران سەرکەوتو بوون و توانیان دۆخەکە لە بەرژەوەندی ئەفسەرکە، پێچەوانە بکەنەوە، ئەم هەڵوێست و بەیانەی رۆشنبیرانی فەرەنسا، هاودەم لە گەڵ رۆلی راگەیاندن و رای گشتی، بووە یەکێك لە سەروەرییە مێژووییەکانی جیهان، کە دوای تێپەڕبوونی 12 ساڵ بەسەر ئەم کێشەیەدا دادگا بڕیاری بێتاوانی ئەو ئەفسەرەی دەرکرد.

هاوکات وەك شکست و شەرمەزارییەکی گەورە و مێژوویش بۆ دادگای فەرەنسا تۆمارکرا، کە ئێستاشی لەگەڵدا بێ لە گەردەنی نەبۆتەوە.
ئەمەش ئەو راستییەی زیاتر بەرجەستە کرد کە رۆشنبیران بە پێچەوانەی هەر توێژێکی دیکەی کۆمەڵایەتی دەبێت لە بەرامبەر هەر رووداو و پێشهاتێکدا خاوەنی دەنگ و رەنگی خۆیان بن، بە شێوەیەك لە ئاستی ئەو تێگەیشتنە دابن، کە لە پێناسە گشتییەکە جیایان دەکاتەوە، وەك روناکبیری گەورەی ئیتالی "غرامشی" رۆشنبیران بەسەر دوو جۆر دابەش دەکات: رۆشنبیری ئۆڕگانی و رۆشنبیری باو، بەومانایەی کە غرامشی دەڵێ: مرۆڤ هەموویان رۆشنبیرن، لە کاتی خۆیدا هەست بە شتەکان دەکەن، بەڵام ئەرکە رۆشنبیرییەکە، وەزیفەی هەموو مرۆڤێك نییە لە کۆمەڵگادا. واتە مەرج نییە هەموو کەسێك ئەرکە رۆشنبیرییەکە وەك وەزیفە جێبەجێ بکات، لە کاتێکدا سەرجەم توێژەکان بەرهەم هێنی رۆشنبیرین، بەبێ ئەوەی تەنیا نوێنەرایەتی ئەم توێژە بکەن، بەڵکو پێوەلکانەکەی لە رێی ئوڕگانییەوەیە. ئەمەش لە ئەنجامی ئەوەی کە غرامشی دەڵێ: رۆشنبیر شوێن و ئەرکە وەزیفیەکەی و رۆلی خۆی لە نێو کایە کۆمەڵاتییەکەدا دەزانێ.

بۆیە دەبینین بە درێژایی مێژوو رۆشنبیران خاوەن پێگەی تایبەتی بوونەو، دەسەڵات هەمیشە بە ترسەوە لێیڕوانیون و هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدا بووە چۆن وابکات، بەهەر شێوەیەك بێت رۆشنبیر بخزێنێتە نێو خۆی و بیکاتە بەشێك لە خۆی، ئەمەش لە چوارچێوەی ئەو تێگەیشتنە باوەی کە دەکرێ لەم رێگایەوە کاریگەری رۆشنبیر لەسەر کۆمەڵگاو مەترسی ئەو لەسەر خۆی کەم بکاتەوە، چونکە دەسەڵات پێی وایە تەنیا بەکارهێنان و گرتنەبەری توندوتیژی بەس نییە بۆ رووبەڕووبونەوەی ئەو مەترسییەی ئەو بە مێتەکەی دەزانێ.

لە کاتێکدا پەنابردنە بەر توندوتیژی لە ئێستادا زۆر بێزراوە و هەندێ لە دەسەڵاتەکان نایانەوێ لەم ڕێگایەوە زیاتر لەوە خۆیان ناشرین بکەن، بۆیە ململانێی ڕۆشنبیر و دەسەڵات لە ئێستادا هەڵگلری چەندین بۆچوون و تێگەیشتنی جیاوازە، لە هەندێ شوێن دەسەڵات دەکەوێتە ژێر کاریگەری بیردۆزە سیاسی و فەلسەفییەکانی ڕۆشنبیر، لە هەندێ شوێنیش بە پێچەوانەوە ڕۆشنبیر دەکەوێتە تەڵەی دەسەڵات.

ئەمریکا بەم گەورییەی خۆیەوە لە زۆر بواری سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتیدا پشت بە بیردۆزە داهێنراوەکانی کەلە نووسەرکانی دەبەستێت، هەر لە کتێبەکەی سامۆئیل هنتگتۆن “پێکدادانی شارستانییەتەکان” و کتێبەکەی فۆکۆیاما” کۆتایی مێژوو” بگرە تا دەگاتە کتێبەکەی ناتان شارانسکی” دۆخی دیموکراسی/هێزی ئازادی بۆ زاڵبوون بەسەر ستەمی تیرۆر” کە زۆر لە نووسەرە سیاسییەکان ئەم دوو کتێبەی پێشتر وەك بناغەی سیاسەتی ئێستای ئەمریکا دەناسێنن، هەروەك ئاماژەیەکی زۆریش بۆ ئەوە دەکرێ کە جۆرج بۆش زۆر سەرسام بووە بەم کتێبەی “ناتان شارانسکی”.

کاتی خۆشی کۆندالیزا رایس وەزیری دەرەوەی ئەو کاتی ئەمریکا هاوکات لە گەڵ ڕووداوەکانی ئەفغانستان و عیراق لە دوای 11ی سێپتێمبەری 2001 لە چوارچێوەی دەستەواژەی (فوچی الخلاقە) ” پشێوی دروستکەر”دا ئەم قسەیەی کرد و جۆرێك لە دڵەڕاوکێی دروستکرد، کە سەرەنجام کاردانەوەی زۆر لەم دەربڕینەی کۆندالیزا کەوتەوە و جیهانی عەربی بەم قسەیەی رایس حەپەسا، بە شێوەیەك زۆر لە نووسەران تا ئێستاش پێیان وایە هەموو ئەوەی ئێستاش لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا دەگوزەرێ، بە شێوەیەك لە شێوەکان هەلێنجراوی بیروبۆچوونەکانی نێو ئەم کتێبەی ناتان-ە.

لە گەڵ ئەوەشدا هێچکام لەم نووسەرانە بەتایبەتی هنتگتۆن و خوێندکارەکەی فۆکۆ، وێڕای خزمەت گەیاندن بە سیاسەتی ئەمریکا، بەڵام هیچ لە پێگەی ئەوان کەم نەبۆتەوە، بە پێچەوانەوە پێی گەورەتر بوون.

لە کاتێکدا لەسەر ئاستی ڕۆشنبیری، بە شێوەیەکی گشتی مشتومڕی ئەوە هەیە، کە ئایا باشتروایە ڕۆشنبیر بچێتە نێو سیستەمی سیاسی دەسەڵات، یان هەر لە دەرەوەی بازنەکە بێت، لەم روانگەیەوە هەندێ ڕۆشنبیر لە کوردستان ئەم ڕێگایەیان تاقیکردەوە و لە دەسەڵات نزیك کەوتنەوە و چونە نێوە بازنەکە، بەڵام سەرکەوتوو نەبوون و نەیانتوانی هەماهەنگی لە نێوان کایەکانی مەعریفی و دەسەڵاتدا

بکەن و پێگەی رۆشنبیریان بپارێزن، بۆیە زۆربەی ئەو رۆشنبیرانەی ئەو باوەڕەیان هەبوو کە دەکرێ رۆشنبیر بەشداری لە فەرمانڕەوایی وڵاتەکەیدا بکات و کردیان، نەیانتوانی رێگاکە بەتەواوی ببڕن، لە نیوەی رێگادا گەڕانەوە، گەراِنەوەیەك بۆ هەندێکیان شەرمنانە و بۆ هەندێکیشیان سەربەرزانە بوو.

چونکە لە بنچینەدا خواستی دەسەڵات بۆ بەشداریپێکردنی رۆشنبیران لە فەرمانڕەواییدا، ویستێکی خۆنەویستانە بوو، نەك گۆڕانخوازی، کە لە سەرەتادا ئاماژەم بۆی کرد کە ئەرکی رۆشنبیر بەر لە هەرشتێك گۆڕانە.

لە روانگەی ئەم تێروانین و تێگەیشتنە هەمەلایەنەی کە هەیە لە هەمبەر پەیوەندی نێوان رۆشنبیر و دەسەڵات، بۆچوونێك هەیە کە هەمیشە ئەو بیانووە دەهێنێتەوە، کە گرنگ دەربڕین و قسەکانی رۆشنبیرە، نەك ئەو شوێنەی یان ئەو کەناڵەی قسەکانی لێوەدەکات.

ئەم بۆچوونە چەندە وابێت و لە شوێنی خۆی بێت، دیوەکەی تری ئەم مەسەلەیە دوو هێندە واوەترە، چونکە دەسەڵات بۆ ئیحتواکردنی رۆشنبیر کە بەردەوام ئەیەوێ لە خۆی نزیك بکاتەوە و بە هەر شێوەیەك بێت هەمیشە بە تەنیشتییەوە بێت، مەسەلەیەکی حاشاهەڵنەگرە.